

contemporaine abdijrekeningen heeft hij evenwel alle pachtprizen in geld en natura tot Rijnse guldens kunnen herleiden. Het is te betreuren dat hij geen pogingen heeft aangewend om de pachtprizen tevens in hoeveelheden graan uit te drukken, waardoor beter inzicht in de reële hoogte van de pachtprizen zou zijn verkregen. Door dit manco zijn de door de auteur gesignaleerde prijsfluctuaties ook weinig zeggend. Zijn opmerking dat er geen duidelijke factoren aanwezig waren die de prijs beïnvloedden (blz. 90) is dan ook voorbarig, zolang de prijzen van landbouwprodukten niet in het onderzoek zijn betrokken.

Het is jammer, maar gezien de bronnenoverlevering begrijpelijk, dat de auteur ons weinig kan mededelen over de sociaal-economische status van de pachters. Afgezien van enkele verspreide leden van geestelijkheid en ridderschap trof hij slechts, zoals hij letterlijk schrijft (blz. 105), een grauwe massa aan. Opmerkelijk is hier nog wel het verschijnsel dat de tien grootste pachters een steeds groter deel van het grondbezit pachtten. In 1442 pachtten zij gezamenlijk 18% en gemiddeld 25 morgen van het in geldpacht uitgegeven areaal; in 1490 was hun aandeel gestegen tot ruim 36% en gemiddeld 50 morgen. De auteur neemt aan dat deze «superpachters» de gepachte grond met winstoogmerk gedeeltelijk hebben doorverpacht. Een afdoende verklaring voor deze, ook van elders bekende, schaalvergroting kan evenwel tot op heden niet gegeven worden. Verder onderzoek is hier gewenst.

Als belangrijkste bijlage is een transcriptie van de drie bestudeerde pachtboeken opgenomen. Gezien in het licht van een studie naar pacht en pachtprizen is het opnemen van deze omvangrijke transcriptie (174 blz.) van twijfelachtig nut. Het belang hiervan ligt veeleer op het gebied van de genealogie en de naamkunde. Ten behoeve van toekomstig onderzoek naar pachtprizen ware het eenvoudiger en wenselijker geweest dat tabellen waren vervaardigd waarin per pachtgoed de jaarlijkse pachtprizen werden opgegeven.

Hoewel de onderhavige scriptie zeker nog voor verbetering vatbaar is, meen ik te kunnen stellen dat de Utrechtse mediaevist B. van Bavel een degelijk stuk werk heeft afgeleverd dat mag worden gezien. Het is te hopen dat hij het nu ter tafel liggende resultaat van zijn inspanningen in de nabije toekomst verder zal uitbouwen, waarbij vooral zal moeten worden gedacht aan een vergelijking van de pachtprizen met de landbouwprizen. Ik zie de resultaten van zo'n voortgezet onderzoek met belangstelling tegemoet.

Gerard Noodt Instituut,
Katholieke Universiteit Nijmegen

J. KUYS

Het necrologium Bernense van Arnold van Vessem uit 1574, aangevuld met de namen van de abdijleden tot 1986 [+ Supplement], bewerkt door G. van der Velden, O.Praem., (Heeswijk: Abdij van Berne, 1986) 149 + 6 pp.; Prijs: Hfl. 10.—, verkrijgbaar bij de bewerker.

Met enige regelmaat zorgen leden van de oude premonstratenzer abdij Berne (1134) er voor dat belangwekkende bestanddelen uit het eigen archief voor een grotere groep onderzoekers toegankelijk worden gemaakt. Een 14de-eeuws cijsregister, de oorkonden in registervorm en nu (i.c. 1986) het necrologium van de abdij. De tekstuitgave van het necrologium is des te belangrijker omdat de tekst niet meer in het eigen archief aanwezig is, maar, na reeds vroeg te zijn afgedwaald, sinds lange tijd in het archief van het aartsbisdom Mechelen berust.

Necrologia zijn met name voor de kerkelijke geschiedenis belangrijke historische bronnen. Het zijn liturgische boeken, waarin de namen van de overleden leden van een kloostergemeenschap, van de weldoeners en van andere te memoreren personen van bevriende of verbonden kloosters chronologisch volgens hun sterfdatum staan opgetekend, om in gemeenschappelijk gebed te worden herdacht. Nogal eens zijn aan de namen functies en data toegevoegd, of, zoals in het onderhavige geval, diverse interessante notities van economische aard. Deze boeken staan, zoals hierna ook zal blijken, in nauw verband met de martyrologia. Vaak werden beide boeken uit praktische overwegingen gecombineerd, omdat ook dagelijks een «lectio» betreffende de dagheilige uit het martyrologium moest worden voorgelezen. Soms groeiden de necrologiumaantekeningen uit tot een zelfstandig boek.

Van de vijf necrologia van Berne is het nu uitgegeven exemplaar het oudste en het belangrijkste. Het is een «dubbelboek» waarin per pagina telkens twee à drie dagen van het jaar vermeld staan, met daaronder links de necrologiumaantekeningen en rechts de martyrologiumteksten (Usuardus) van de desbetreffende dag. In totaal bevat het necrologium ongeveer 3000 namen van mannen en vrouwen, waaronder bijna 600 weldoeners en niet minder dan ca. 500 personen van andere kloosters. Aangezien Berne in origine een dubbelklooster was, zijn er uit de begintijd ook namen van zusters opgenomen. Toen de zusters zich later zelfstandig moesten vestigen, bleven hun namen opgetekend worden. Het necrologium is bijgehouden tot 1572, en, nadat de kloosterlingen na de val van Den Briel waren verdwenen, door de 25-jarige kloosterling Arnold van Vessem in Bossche ballingschap, om een onbekende reden, in het net overgeschreven. Daarna — tot 1723 — zijn er nog een 120 namen aan toegevoegd.

Dat het handschrift waarin het necrologium voorkomt in 1574 is afgeschreven, blijkt onomstotelijk uit het colophon van Arnold van Vessem. Maar dan, na nota genomen te hebben van de inleiding op de teksteditie en de opgenomen fotokopie van folio 5v, rijzen er bij mij enkele vragen. Want is het handschrift, bestaande uit abtenlijst, kloosterregel, martyrologium/necrologium en enige liturgische stukken, in één keer in zijn geheel overgeschreven? En zo ja, met welk doel? Wensten de kloosterlingen in hun verdreven staat een praktisch boek waarin alle essentialia waaruit moest worden voorgelezen, waren verenigd? En had Van Vessem dan nog de beschikking over alle archivalia om dit samen te stellen?

In dit verband is het jammer dat er in de inleiding niet meer aandacht is geschonken aan de onderlinge samenhang van de teksten in het handschrift. Een nauwkeurige codicologische analyse van het handschrift had mogelijk meer duidelijkheid omtrent het ontstaan kunnen geven. Nu is zelfs het preciese aantal folia moeilijk te bepalen. Het perkamenten rugstrookje van de band waarvan vluchtig melding wordt gemaakt, lijkt mij bijvoorbeeld zeker niet oninteressant. Is het misschien een aanwijzing voor een ouder handschrift waarvan de band (of onderdelen) weer is gebruikt?

Ook een nadere vergelijking van de schriftsoorten had misschien vragen kunnen beantwoorden, die er nu bij mij, dankzij de bijgevoegde illustratie, zijn gerezen. Hieruit blijkt immers duidelijk dat de kleiner en sneller geschreven tekst van het necrologium — in een overigens ouderwets schrifttype voor een 25-jarige in 1574 — later bij het martyrologium is bijgeschreven, en dat de nu in de editie weergegeven dagvermeldingen strikt genomen bij het martyrologium horen. Is de hand van het colophon dezelfde als die van het necrologium? Ik had hierover graag meer in de inleiding willen lezen. Het is mogelijk dat bepaalde zaken voor de hand liggen, maar dat is voor de buitenstaander met deze uitgave in zijn handen moeilijk te bepalen.

Toch zijn genoemde zaken van belang, want hiermee hangt de vraag samen wat de inbreng van Arnold van Vessem precies is geweest. Is hij louter de afschrijver van het gehele handschrift, inclusief een bestaand necrologium, geweest of had hij ook een toevoegende waarde (los van de 17 aanvullingen van na 1574), was hij de «auteur» zoals op p. 6 wordt vermeld? De bewerker stelt (ook op p. 6) dat het eerste het geval is. Maar is dan de nadrukkelijke verbintenis van zijn naam aan dit necrologium niet te veel eer? Immers gezien zijn leeftijd kan hij niet veel aan het necrologium hebben bijgedragen (zijn privékalendarium, zie hieronder, is hij pas vanaf ca. 1572 gaan bijhouden).

Bij het bestuderen van de tekst kwamen er ook andere vragen bij mij op: kan er iets worden gezegd over de volledigheid van de tekst? Ontbreken er namen of is de lijst misschien later «opgeschoond» herschreven? Ik vind het daarom vreemd dat er geen enkele lijn is getrokken naar Van Vessems persoonlijke kalendarium annex necrologium waarvan Van der Velden reeds in 1982 in *Brabants Heem* een editie heeft bezorgd. Een vluchtige vergelijking levert enkele namen op die daarin wél en in dit necrologium niet voorkomen. Toen concludeerde Van der Velden dat Van Vessem slordig was; geldt dat ook voor deze tekst?

Tenslotte zou ik het aspect van de namenchronologie nog willen aanstippen. Van der Velden meent dat die nog intact is; met andere woorden: de namen staan in de volgorde zoals die in de loop der jaren werden bijgeschreven. Voor de latere namenlaag uit de 16de en 17de eeuw gaat dat inderdaad op. Maar of dat voor de oude namenlaag ook overal opgaat is nog maar de vraag. Immers, de vermelding op 14 september van de eerste abt van Berne is op die dag pas te vinden achter de namen van zes andere personen, die, zo vermeldt de toelich-

ting, allen ná hem hebben geleefd. Evenzo gaan aan de tweede abt de namen van zes kloosterlingen vooraf, die niet ieder apart chronologisch zijn bijgeschreven maar korthedshalve gezamenlijk «conversi nostri» worden genoemd. Mijns inziens moet voor wat het oorspronkelijke necrologium betreft (of de diverse stukken of lijsten waaruit het mogelijk in origine bestond) er een zekere bewerking hebben plaatsgevonden.

Los van de betrouwbaarheid van de oude tekst, moet de onderzoeker die met dit type bronnen gaat werken ook voorzichtig zijn met de er in voorkomende gegevens. Om een voorbeeld te noemen, slechts éénmaal wordt een schenking van een boek, een psalterium, vermeld, terwijl middeleeuwse kloosters en abdijen juist veelvuldig op deze wijze aan boeken kwamen. Een verdere beperking van dit type bronnen is, en dat geldt ook voor Van Vessems tekst, dat er weinig dateringen vermeld staan bij de namen en de schenkingen van de begunstigers. Dit bezwaar wordt door de bewerker van deze editie voor een belangrijk deel ondervangen. Waar nodig of mogelijk heeft hij de tekst voorzien van noten van handschriftelijke of inhoudelijke aard. Een zeer arbeidsintensief en lastig werk, waarvoor veel lof, aangezien hij bijzonder veel personen heeft kunnen identificeren en dateren.

Maar ook het werk dat er aan deze bewerking voorafging, de transcriptie, moet een enorme klus zijn geweest. De foto van het handschrift toont een voor dit genre teksten klassieke vorm van een voornamelijk uit abbreviaturen bestaand middeleeuws latijn. De transcriptie lijkt mij, met overigens maar één folia tekst te hebben gezien, betrouwbaar, zoals men uit deze hoek overigens kan verwachten. De tekst van het necrologium is integraal weergegeven, met oplossing van alle afkortingen en onder toevoeging van interpunctie en hoofdletters. De editie zelf is echter niet-diplomatisch van aard. De filoloog zal het ontbreken van een tekstkritisch apparaat betreuren (de historicus minder); er is geen spellingsverantwoording; de romeinse cijfers zijn in letters uitgeschreven.

Al met al is het grootste deel van dit boek op een keurige wijze met de editie van het necrologium gevuld. Daarenboven heeft Van der Velden lijsten van alle leden (namen, data en personalia) van de kloostergemeenschap vanaf circa 1574 tot 1986 samengesteld. Aangezien het hier niet meer om tekstedities gaat, staan deze min of meer los van de uitgave van Van Vessems necrologium. Het is overigens een aardige toevoeging voor onderzoek in later tijd.

Belangrijk nog om te vermelden is dat de bewerker bepaalde gegevens statistisch heeft uitgewerkt, lijsten van in de tekst voorkomende kloosters en abten heeft samengesteld en vooral goede indices op persoons- en (in supplement) plaatsnamen heeft toegevoegd. Ondanks het feit dat de inleiding soms tekort schiet en nogal wat vragen oproept, krijgt de mediaevist met deze uitgave toch de mogelijkheid om een interessante bron op een goed uitgegeven wijze in huis te halen.

Insp. Archiefdienst
Prov. Noord-Brabant
's-Hertogenbosch

P.J. MARGRY